

פתיחה

כיום פשוט וברור שיש לקיים מלחמות בשבת, ובפרט כאשר מדובר בהצלת ישראל מיד הצרים עליו, שאז המלחמה נחשבת מלחמת מצווה. אולם נראה, שלא בכל הדורות דין זה היה פשוט, ונראה שיעידו על כך המקורות הרבים שמביאה הגמרא במסכת שבת (קלב ע"ב) להוכיח שפיקוח נפש דוחה שבת. משמע שהלכה זו לא הייתה קבועה כדבר פשוט בכל עם ישראל.

בעקבות מלחמת "חרבות ברזל" שהחלה בשבת, נעסוק השבוע בהלכות מלחמה בשבת. נראה את המקורות ההיסטוריים השונים הדנים במלחמה בשבת כמו במלחמת יריחו, והפרשנות שנתנו המפרשים למעשי היהודים בזמן מרד החשמונאים. כמו כן נעסוק בדברי הגמרא הדנה בהלכות מלחמה בשבת, והאם מותר למשטרה ולצבא לחלל שבת גם באירוע שאין בו פיקוח נפש.

כיבוש יריחו

לכאורה המקרה הראשון של מלחמה בשבת, הוא מלחמת בני ישראל בכניסה לארץ ישראל. כפי שמתואר בספר יהושע, את העיר יריחו הקיפו שבעה ימים, כאשר ביום השביעי נפלה חומת העיר ופתחו בלחימה. דנו המפרשים האם ניתן ללמוד ממלחמה זו שניתן להילחם בשבת:

א. **רבי סעדיה גאון** (אמונות ודעות, מאמר ג') נקט שאין ללמוד ממעשה זה על כך שניתן להילחם בשבת, ונימק שבשבת רק הקיפו את העיר ותקעו בשופר (דבר המותר מדין תורה), ולא נלחמו בה. עמדה דומה עולה מדברי המדרש (במדבר רבה, פרשה יד), שלמרות שנקט שהמלחמה הייתה בשבת, הבין שכך היה בהוראת שעה, ובפשטות אין ללמוד מכך הוראה לדורות. ובלשונו:

"אמר יהושע הואיל וכבשנו אותה תחילה, נקדיש את כל שללה לגבוה. אם יאמר לך אדם היאך חלל יהושע את השבת? אמור לו על פי הקדוש ברוך הוא עשה, שנאמר (יהושע ו) ויאמר ה' אל יהושע ראה נתתי וגו' וסבתם את העיר וגו' וביום השביעי תסבו את העיר וגו', ואי אפשר לז' ימים בלא שבת."

ב. הירושלמי במסכת שבת (א, ה) חלוק וסובר, שאכן מדברי ספר יהושע למדים שניתן להילחם בשבת. ראייה לכך שהמלחמה עצמה הייתה שבת (ולא רק ההקפות), למד מכך שהניסוח בספר יהושע (ו ג) להקפת העיר הוא "כה תעשה ששת ימים", ניסוח המזכיר את לשון ספר בראשית "ששת ימים תעשה מלאכה".

מרגליות הים (סנהדרין ב, ע"א) טען, שלמעשה גם המדרש מודה שתמיד מותר להילחם בשבת. לטענתו הטעם שהיה צורך בהוראת שעה הוא, שדרך כלל הותרה המלחמה בשבת כיוון שהמלחמה מתנהלת באופן טבעי, ואם לא יילחמו בשבת יש חשש פיקוח נפש. במקרה של יריחו לעומת זאת כשהמלחמה היתה ניסית, היה מקום לומר שלא יילחמו בשבת - לכך צריך הוראת שעה.

המעשה בזמן החשמונאים

נמצא אם כן, שאי אפשר להוכיח ממלחמת יהושע. לכאורה מקור שממנו עולה שבעבר לא היו נלחמים בשבת, יש בספר מקבים (א, פרק ב'). מסופר, שבימי הגזרות התחבאו אלף איש ואשה ביום השבת במערה, וכאשר הגיעו היוונים סירבו להילחם מחמת יום השבת, ונהרגו כולם ללא קרב. כאשר הגיעה השמועה אל מתתיהו ולוחמיו, נועצו כולם ואמרו שאם מצב זה ימשך, לא יישאר לעם ישראל קיום. והחליטו, שיש להילחם בין בשבת בין בחול.

לכאורה ממקור זה עולה שבעבר לא נלחמו בשבת, ורק מתתיהו וחבריו חידשו הלכה זו. כך פירשו חלק מההיסטוריונים, וכן עולה ממקורות נוספים בספר החשמונאים וקדמוניות היהודים. אלא שיש בכך קושי, שכן אויבים רבים קמו לעם ישראל, ואם לא נלחמו עד אז בשבת, כיצד נשאר לעם ישראל שריד ופליט? לכן יש שחלקו, והעלו אפשרויות אחרות לביאור המעשה:

א. **הרב גורן** (לחימה בשבת לאור המקורות) ביאר שעד כה הותרה מלחמה בשבת, אך רק התגוננות פסיבית ולא אקטיבית. דהיינו שבמקרה בו תוקפים בשבת מותר להתגונן או לברוח, אך אסור לעשות פעולות התקפיות על מנת להכות באויבים, לכבוש שטח וכדומה. כך ביאר גם את דברי יונתן בספר חשמונאים (א, ט) שהורה ללוחמיו לתקוף בשבת, בגלל שינוי המצב. ובלשונו:

"ברור אפוא שזה היה בשבת, ולכן לאחר שנכחו לראות שאין להם אפשרות לנוס החליטו לא רק להתגונן פסיבית, אלא להתקדם ולהתקיף את האויב מיזמתם, והרגו בהם כאלף איש. נראה אפוא, כי מאז שהתירו את ההגנה על הנפש בשבת, התירו גם התקפה לשם הגנה, לאחר שצפויה סכנת התקפה מצד האויב. ובספר "קדמוניות היהודים" יג א ג מפורש שהתקפת יונתן הייתה בשבת, וכי הוא הורה להתקיף בשבת, משום שלא היה להם כל מוצא אחר, כי היו מוקפים."

ב. **הרב מדן** ('מלחמה בעת צרה') חלק וסבר שתמיד הותרה כל מלחמה. הסיבה שאנשים אלו ראו במלחמה זו חילול שבת, הייתה מפני שידעו שבין כך ובין כך ייהרגו בידי אויביהם, וחשבו שמלחמה דוחה שבת רק כאשר יש סיכוי להינצל בזכות הקרב. מתתיהו חידש והורה שמדובר בשעת מלחמה, בה יש לנסות להכות באויבים גם אם יודעים שאין סיכוי ממשי לנצח.

באופן דומה ביאר **יצחק אייזיק הלוי** (דורות ראשונים עמ' 340), שהוסיף, שלמעשה אותם אנשים במערות כלל לא היו לוחמים, אלא אנשים פשוטים שברחו מפני השמד כדי שיוכלו לקיים את המצוות, ומתו על קידוש ה'. לאחר שמתו חידש מתתיהו, שמדובר בשעת מלחמה ולכן חובה להילחם, וכיוון שיש תקווה למלחמתם, יש להילחם גם בשבת. ובלשונו:

"ומבואר ומפורש שאז באמת החליטו שני דברים יחד. החליטו ראשונה לצאת מכלל דרך של ימי-שמד ולהתייצב על דרך של מלחמה, להתקשר יחד ולעמוד על נפשם. ואחרי שהחליטו כן נתחזק לבבם ונועצו כי יוכלו לעשות כך גם ביום השבת, לפי שאף שהם עוד מתי מספר מפוזרים ומפורדים, הנה בכל זאת הוא דבר-מלחמה ויש תקווה לאחריהם."

אלא שאם אכן כך, מדוע בספר החשמונאים (ב, טו) מובא שניקנר רצה להילחם עם היהודים דווקא בשבת? **הרב נריה** (תגובה לרב גורן) רצה לדחוק ולומר, שכך סברו הגויים, מחמת ששמעו על סיפור החסידים במערה ולא פירשוהו כראוי, או בגלל שהיהודים סירבו להילחם למען הגויים בשבת. אך מצד האמת, היהודים ידעו שניתן להילחם למען תקומת העם היהודי אפילו בשבת.

הבבלי והירושלמי

עד כה הדין עסק במקורות ההיסטוריים ביחס למלחמה בשבת, בהם כאמור שוררת עמימות. בניגוד לכך, בבבלי ובירושלמי פשוט שמלחמה דוחה שבת, אך למדו דין זה ממקורות שונים. הבבלי למד דין זה מהמילה 'עד רדתה' בפרשת שופטים העוסק בדיני מצור. בירושלמי לעומת זאת למדים דין זה גם ממלחמת יריחו, שכפי שראינו לעיל לדעת המדרש שהמלחמה התרחשה בשבת.

מדוע שמאי הוצרך להביא מקור מפסוק, והרי פיקוח נפש דוחה שבת? **הרדב"ז** (מלכים ה, א) ביאר ששמאי בפסוק בא ללמד שכאשר מדובר בדיני מלחמה, יש לחשוש אף לפיקוח נפש רחוק שלא חוששים לו בדרך כלל. **הריב"ש** (ס' קא) הרחיב את ההיתר, וכתב ששמאי בא להורות שכאשר עושים מצור, מותר לעשות את כל צרכי המצור, אפילו אם אין בו פיקוח נפש.

על בסיס המחלוקת שראינו לעיל בביאור דברי ספר חשמונאים, ניתן להעלות הסבר נוסף. ייתכן שהסיבה ששמאי הוצרך להביא פסוק לחיזוק דין זה היא, שלמעשה ההלכה שמלחמה דוחה שבת הייתה נתונה במחלוקת, ויש מן היהודים בתקופה זו שלא הסכימו שמלחמה דוחה שבת (כמו לדוגמא הקראים). לכן הביא פסוק כאסמכתא, וחיזוק לדבריו.

מלחמה סמוך לשבת

למרות שהמלחמה בשבת הותרה, הירושלמי (שבת א, ה) כותב שכאשר מדובר במלחמת רשות, דהיינו מלחמה על מנת לכבוש שטחים נוספים - לכתחילה אין להתחיל את המלחמה שלושה ימים קודם השבת. מדברי הבבלי משמע שמרחיב את הדין וכותב, שאפילו שמדובר במלחמת מצווה יש להימנע ממלחמה שלושה ימים קודם השבת. מדוע יש להימנע? נחלקו הראשונים:

א. **בעל המאור** (ז"ע"א בדה"ר) ביאר, שאם יתחילו את המלחמה סמוך לשבת, נראה הדבר כזלזול בשבת, שלא חוששים לחילולה ופותחים במצור סמוך לשבת שיגרום לחילולה (מחמת פיקוח נפש). ב. **הרי"ף והרמב"ם** (שבת ל, יג) צעדו בכיוון שונה וכתבו, שבתחילת ימי המצור אין דעתו של אדם מיושבת עליו, ויתבטל ממנו עונג שבת. לכן לכתחילה אין לצור סמוך לשבת. ובלשון הרמב"ם:

"אין צרין על עיירות של גוים פחות משלשה ימים קודם השבת, כדי שתתיישב דעת אנשי המלחמה עליהן ולא יהיו מבוהלים וטרודים בשבת, ומפני זה אין מפליגין בספינה פחות משלשה ימים קודם השבת כדי שתתיישב דעתו עליו קודם השבת ולא יצטער יתר מדאי, ולדבר מצוה מפליג בים אפילו בערב שבת, ופוסק עמו לשבות ואינו שובת."

אולם נראה לומר, שדין זה נכון אך ורק כאשר מדובר במצור בזמנים עברו, ולא במלחמה בזמן הזה. בעבר, מצור על עיר היה יכול להימשך שנים ארוכות, שנים בהם ישבו החיילים מסביב לעיר הנצורה בחוסר מעש. במקרה זה, אכן ראוי להתחשב בשבת המתקרבת, ובמקום האפשר להתחיל את המצור קודם לכן, דבר שיאפשר מינימום פגיעה בשבת.

בזמן הזה לעומת זאת כאשר מדובר במלחמה שאינה כוללת מצור כבעבר, מעבר לכך שלעיתים מתקבל מודיעין על יום מועדף לתקיפה (שאז וודאי שיש להתחיל את המלחמה ביום המועדף מחמת פיקוח נפש), המלחמה בוודאי תיארך זמן רב בו יאלצו לעשות אין ספור מלאכות האסורות בשבת. לכן נראה שדין זה לא שייך, שכן גם לאחר ימי לחימה רבים לא יהיה עונג שבת, וכן לא נראה שמתכוונים לחלל בכוונה את השבת, שכן לא משנה באיזה יום תפרוץ המלחמה, ברור שהיא תתבצע במשך ימים ארוכים.

הגנה על רכוש

בנוסף לכך שהותרה התגוננות בשבת מפני אויב, הותרו דברים נוספים, שגם אם כרגע אינם מהווים סכנה, ייתכן שבעתיד יהוו סכנה. הגמרא במסכת עירובין (מה"ע"א) כותבת, שמותר להילחם בשבת באויבים הבאים לגנוב בעיירות הנמצאות באזור גבול וסכנה, שכן אם לא יילחמו בהם, יש חשש שבאותה הזדמנות ינסו לכבוש את העיר.

על בסיס עקרון זה כתב **הרב הרצוג** (היכל יצחק או"ח לב), שכאשר יש קטטה בין אנשים בשבת או שפורץ גנב לבית, מותר להתקשר למשטרה שתבוא לעוצרם, ואף מותר לקחת מהם טביעת אצבע בשבת, כי גם אם כרגע קטטה זו אינה מהווה סכנת נפשות, יש בכך ספק פיקוח נפש. וגם אם אין במקרה פרטי זה, כאשר מדובר בציבור בו יש אלפי מקרים כאלה, יש חשש פיקוח נפש.

משילות שלטונית

א. לכאורה, במקרה בו אין חשש פיקוח נפש עתידי כלל אין לבצע פעולות אלו בשבת, וכן נקטו פוסקים רבים. בדומה לכך פסק **הרב אליהו** (שבת ה, קח), שנקט שאם יש אנשים הבאים בשבת להתרחץ בחמת גדר, ואין להם צורך ממשי בשמירה צבאית, מעיקר הדין (ובהתייעצות עם הרב הצבאי באותו המקום) יש להימנע משמירה זו בשבת. ובלשונו:

"לא טוב ולא נכון להטיל על חיילים לשמור על אנשים המתרחצים ב"חמת גדר" וכיוצא בזה בשבת. אמנם אם למעשה הוטלה ההוראה עליו – אם ברור שאין בדבר ספק פיקוח נפש אסור לו לחלל שבת עבור כך, ולכן יש לשאול את הרב הצבאי שנמצא במקום במידת הצורך שיש וכיצד לנהוג."

ב. **הרב רמי ברכיהו** (תחומין לט) נראה שחלק וסבר, שגם במקרים בהם ברור שאין בכך פיקוח נפש, מותר לשלוח כוחות משטרה וצבא לאבטח אירוע. עיקר סברתו היא, שאם רוצים שמדינה תמשיך להתקיים, ותושביה לא יפוצו לכל עבר, צריך שתהיה אחיזה שלטונית בכל מקום. בדומה לכך פסק **הרב מיכאל אברהם** (טור 529 - 531), שהביא ראייה להבנה זו מהלכות דיינים.

בהלכות דיינים (ח"מ יב, א) נפסק שאין לדיין לפחד מפני איש, ובמקרה בו נכנס לדון דין, אין לו לסגת ממנו אפילו כאשר הדבר נוגע לפיקוח נפש. הפוסקים התקשו, מדוע על הדיין לסכן את נפשו? והרי לא מדובר באחת משלושת העבירות החמורות. הרב מיכאל אברהם רצה לבאר, שהסיבה לכך היא שאם יידעו הפושעים שכאשר מאיימים על הדיין הוא נסוג מלדון, מערכת המשפט לא תוכל להתקיים וממילא החברה תתפרק. על בסיס זה וראיות נוספות הוסיף, שיש מקום להתיר פעולות נוספות בשבת, כמו לדוגמא פעילות מסויימת של משרד החוץ, משפטים וכו', כי מדינה יהודית שתשבית את כל מערכותיה בשבת, לא תוכל להתקיים.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו¹...

¹ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com